

ПРАВО ВЛАСНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

THE PROPERTY RIGHT IN THE CIVIL CODE OF UKRAINE: GENERAL PROVISIONS AND PROBLEM ASPECTS

Некіт К.Г.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

Статтю присвячено аналізу положень Цивільного кодексу України про право власності. Проаналізовано поняття та зміст права власності, виявлено специфіку окремих видів права власності. Визначено підстави виникнення та припинення права власності та особливості його захисту. Виявлено проблемні аспекти правового регулювання відносин власності та запропоновано шляхи вдосконалення цивільного законодавства з цього питання.

Ключові слова: право власності, власник, виникнення, припинення, захист.

Статья посвящена анализу положений Гражданского кодекса Украины о праве собственности. Проанализировано понятие и содержание права собственности, выявлена специфика отдельных видов права собственности. Определены основания возникновения и прекращения права собственности и особенности его защиты. Выявлены проблемные аспекты правового регулирования отношений собственности и предложены пути совершенствования гражданского законодательства по этому вопросу.

Ключевые слова: право собственности, собственник, возникновение, прекращение, защита.

The article is devoted to the analysis of provisions of the Civil code of Ukraine about the property right. The concept and the content of the property right is analysed. Specifics of separate types of the property right is revealed. The bases of emergence and the termination of the property right and feature of its protection are defined. Problem aspects of legal regulation of the property relations are revealed and ways of improvement of the civil legislation on this matter are offered.

Key words: property right, owner, emergence, termination, protection.

Постановка проблеми. Відносини власності є невід'ємним елементом системи суспільних відносин, які відображають розподіл матеріальних благ між членами суспільства. На сьогоднішній день відносини власності регулюються різними галузями права, що дозволяє говорити про комплексний характер цього інституту. Зокрема, відносини власності регулюються нормами конституційного права (ст. 13, 41, 142, 143), адміністративного (гл. 6 КпАП), кримінального (розділ 6 КК), земельного (ст.ст. 22, 25, 28-37, 78-91, 116-126, 14-157 ЗК), господарського (ст.ст. 63, 93, 133, 134, 135 ГК). Проте особливе значення при регулюванні відносин власності мають норми цивільного права, які встановлюють правовий режим відносин з володіння, користування та розпорядження матеріальними благами.

Стан дослідження. Проблемам права власності були присвячені численні праці відомих цивілістів, зокрема С.С. Алексєєва, А.В. Венедиктова, Є.О. Харитонова, Є.А. Суханова, Н.Д. Єгорова, К.І. Скловського та інших. Проте деякі аспекти правового регулювання відносин власності залишаються дискусійними. Зокрема, не склалося загальноприйнятого підходу при визначенні видів права власності, залишається дискусійним питання змісту права власності тощо.

Оскільки основне навантаження у регулюванні відносин власності несуть норми Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), метою цієї статті є аналіз положень ЦК України про поняття та зміст права власності, специфіку окремих видів права

власності, підстави виникнення та припинення права власності, особливості його захисту, та виявлення проблемних аспектів правового регулювання відносин власності.

Виклад основного матеріалу. Поняття права власності закріплене у ст. 316 ЦК України, відповідно до якої правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Традиційно у цивілістиці поняття права власності розглядається в об'єктивному та суб'єктивному сенсі. В об'єктивному сенсі право власності розглядається як правовий інститут, що є сукупністю правових норм, які регулюють відносини власності, тобто регулюють та захищають приналежність майнових благ конкретним суб'єктам. А вже під правом власності в суб'єктивному сенсі розуміється суб'єктивне право власника, яке, як і будь-яке суб'єктивне право, є мірою дозволеної поведінки уповноваженої особи і передбачає можливість особи на свій розсуд, незалежно від волі інших осіб, визначати свою поведінку стосовно належних їй речей. Тобто у ст. 316 ЦК України закріплено поняття права власності у суб'єктивному сенсі.

Право власності у суб'єктивному сенсі визначають також як право особи володіти, користуватися та розпоряджатися на власний розсуд належним їй майном. Таке визначення зумовлене тим, що традиційно зміст права власності розглядається як «тріада» правоможностей: володіння користування та розпорядження. Саме такий підхід закріплено у ст.

317 ЦК України, яка визначає зміст права власності. Правоможність володіння – це юридично забезпечена можливість господарського панування над річчю або можливість фактичного впливу на річ. Правоможність користування – це можливість експлуатації майна шляхом видобування його корисних властивостей, його споживання. Правоможність розпорядження припускає можливість власника визначати на свій розсуд фактичну та юридичну долю речі. Проте право власності, як і будь-яке суб'єктивне право включає в себе три правоможності: право на власну поведінку, право вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб, право звернення за захистом у випадку порушення чи оспорування належного особі суб'єктивного права. Тому традиційна «тріада» правоможностей складає зміст лише права власника на власну поведінку. Крім того, перелік самих правоможностей, що входять до складу права власника на здійснення права власності на свій розсуд потребує уточнення. Так, останнім часом висловлюються думки про те, що крім прав володіння, користування та розпорядження, до елементів змісту права власності слід відносити також правоможність управління власністю (майном) та правоможність отримання плодів та доходів, які є окремими правоможностями власника [1, с. 352].

Прийнято вважати, що правоможність управління охоплюється правоможностями користування та розпорядження майном, але це не завжди так. Наприклад, господарське товариство може використовувати належне йому майно, передане його учасниками, як гарантію інтересів кредиторів, але не має права повного розпорядження цим майном, а також права використовувати його для власних потреб [2, с. 514]. На користь того висновку, що правоможність управління майном є окремою правоможністю власника слугує й передбачена законом можливість передачі майна у довірче управління або довірчу власність (ст. 1029 ЦК України). У такому випадку управителю чи довірчому власнику надається можливість володіти, користуватися та розпоряджатися переданим в управління майном, проте правоможності користування та розпорядження тут набувають певної специфіки у зв'язку з тим, що управитель не може користуватися переданим йому майном для власних потреб, а повинен лише використовувати це майно на користь установника управління або визначеного останнім вигодонабувача (ст. 1033, 1034 ЦК України). Тобто фактично у цьому випадку йдеться про правоможність управління майном, яку здійснює довірчий управитель або довірчий власник з певною метою, яка визначається установником управління або довірчої власності.

Правоможність отримання плодів та доходів від речі, що належить власнику, розглядалась як окрема правоможність ще за часів римського приватного права (*jus fruendi*) [1, с. 352]. У римському праві існували два терміни для позначення права користування: *jus utendi* – це право використовувати річ для задоволення своїх потреб та *jus fruendi* – право отримувати на свою користь плоди та доходи від речі [3].

З часом такий підхід був переглянутий і зроблено висновок, що ця правоможність охоплюється правоможністю користування річчю. Проте це також не зовсім відповідає дійсності. Право отримувати плоди та доходи від речі можна віднести до правоможності користування лише у тому випадку, коли воно припускає безпосереднє використання речі власником для своїх потреб. Разом із тим, отримання плодів та доходів можливе і у випадку розпорядження річчю, коли правочин з розпорядження не тягне припинення права власності на річ, а пов'язаний з отриманням доходів від неї. Крім того, право на отримання плодів та доходів може бути передано іншим особам, тоді як право користування річчю може залишатись у власника (ст. 189 ЦК України). Знову ж таки, при встановленні довірчого управління майном, виникає питання про правоможність отримання плодів та доходів від речі, що знаходиться в управлінні, право на отримання яких належить установнику управління або вигодонабувачеві (ст. 1034 ЦК України). Все вказане свідчить на користь того, що правоможність отримання плодів та доходів слід розглядати як окрему правоможність власника.

У ст. ст. 324-327 ЦК України визначені види права власності, серед яких ЦК України називає право власності українського народу, право приватної власності, право державної власності та право комунальної власності. Разом з тим Конституція України та ГК України згадують й інші види права власності. Зокрема, у Конституції України згадується право власності Автономної Республіки Крим (ст. 138), а ГК України оперує поняттям «колективна власність» (ст. 93). Існуючі розбіжності між вказаними нормативними актами пояснюються об'єктивними факторами. Так, наприклад, нормативне закріплення підприємств колективної власності в гл. 10 ГК України було викликане об'єктивними причинами, зокрема тим, щоб існуючі підприємства даного виду, засновані свого часу на колективній формі власності, не залишились поза межами правового поля. Що стосується виокремлення права власності Автономної Республіки Крим, то такий підхід пояснюється тим, що ця республіка не є державою і разом з тим не є територіальною громадою. Тому право власності Автономної Республіки Крим є відокремленим як від права державної власності, так і від права власності територіальних громад [2, с. 550].

Класифікація права власності можлива й за іншими критеріями, зокрема, залежно від кількості суб'єктів розрізняють право індивідуальної та спільної власності (якому присвячена гл. 26 ЦК України); залежно від об'єктів права власності розрізняють право власності на загальні об'єкти (всі речі, що перебувають у вільному обігу) та спеціальні об'єкти (які внаслідок своїх властивостей підпадають під особливий правовий режим) [2, с. 538-539]. Праву власності на такі об'єкти присвячені гл.гл. 27, 28 ЦК України та деякі спеціальні акти цивільного законодавства.

Підставам виникнення та припинення права власності присвячені гл.гл. 24, 25 ЦК України. Відповідно до ст. 328 ЦК України, право власності набувається

ся на підставах, що не заборонені законом, зокрема з правочинів. При цьому за загальним правилом право власності вважається набутих правомірною, якщо інше прямо не випливає із закону або незаконність набуття права власності не встановлена судом (ч. 2 ст. 328 ЦК України).

Усі підстави виникнення права власності можна поділити на первісні і похідні способи. В основу цього поділу може бути покладений критерій волі (коли визначальне значення має воля попереднього власника на виникнення права власності в особи або її відсутність) або критерій правонаступництва (коли значення має наявність або відсутність правонаступництва при виникненні права власності).

Первісними вважаються такі способи набуття права власності, при яких право власності на річ виникає вперше або незалежно від волі попереднього власника. До них належать: виготовлення або створення нової речі (ст. 331 ЦК), переробка речі (специфікація) (ст. 332 ЦК), привласнення загальнодоступних дарів природи (ст. 333 ЦК), заволодіння безхазайною річчю (ст. 335 ЦК), знахідка (ст.ст. 337-339 ЦК), затримання бездоглядної домашньої тварини (ст.ст. 340-342 ЦК), знайдення скарбу (ст. 343 ЦК), набуття права власності за набувальною давністю (ст. 344 ЦК).

До похідних способів належать такі, при яких право власності переходить від однієї особи до іншої, або виникає внаслідок волевиявлення попереднього власника. Отже, в цьому випадку має місце правонаступництво, тому обсяг прав на придбану річ не може перевищувати того, що був у попереднього власника. До похідних способів набуття права власності належать договори, спрямовані на передачу майна у власність, перехід майна в порядку спадкування, приватизація державного і комунального майна (ст. 345 ЦК).

Ще одним поширеним поділом підстав набуття права власності є їх поділ на універсальні та спеціальні. До універсальних відносяться такі підстави, з яких може виникати як право приватної, так і право державної або комунальної власності. Це, зокрема, договори, спадкування за заповітом, отримання плодів та доходів від речі. Разом з тим з деяких підстав може виникати лише право приватної власності, а з інших юридичних фактів, які виступають підставами набуття права власності, може виникнути лише право державної або лише право комунальної власності.

Підстави припинення права власності визначені у ст. 346 ЦК України. До них належать: відчуження власником свого майна; відмова власника від права власності (ст. 347 ЦК); припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі (ст. 348 ЦК); знищення майна (ст. 349 ЦК); викуп пам'яток історії та культури (ст. 352 ЦК); викуп земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю (ст. 350 ЦК); викуп нерухомого майна з метою суспільної необхідності земельної ділянки, на якій воно розміщене (ст. 351 ЦК); звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника; реквізиція (ст. 353 ЦК); конфіскація (ст. 354 ЦК); припинення юри-

дичної особи чи смерть власника. Цей перелік не є вичерпним, оскільки у ч. 2 ст. 346 ЦК України закріплено, що право власності може бути припинене в інших випадках, встановлених законом.

Підстави припинення права власності також можуть бути поділені на дві категорії. Так, залежно від значення волі власника всі підстави припинення права власності поділяються на такі, що залежать від волі власника (правочини, спрямовані на відчуження майна, знищення майна, відмова власника від майна, що йому належить) та такі, що не залежать від волі власника (примусовий викуп майна, звернення стягнення на майно, конфіскація, втрата майна внаслідок стихійного лиха, смерть особи тощо).

Крім того, деякі підстави припинення права власності є підставами припинення права власності в одних осіб та одночасно підставами виникнення права власності в інших. При цьому деякі з них можуть бути підставами виникнення права як приватної, так і публічної власності, а інші – підставами виникнення лише права публічної власності. Наприклад, відчуження власником майна, відмова від майна або звернення на це майно стягнення за зобов'язаннями власника можуть бути підставами виникнення права як публічної, так і приватної власності. Разом з тим такі юридичні факти, як вилучення майна, що не може за законом належати особі, викуп пам'яток історії та культури, викуп земельних ділянок у зв'язку з суспільною необхідністю, реквізиція, конфіскація можуть стати підставами виникнення лише права публічної власності.

Важливе значення у регулюванні відносин власності має забезпечення захисту прав власників на випадок їх порушення чи оспорювання. Особливостям захисту права власності присвячена гл. 29 ЦК України. Для захисту права власності передбачені спеціальні речово-правові засоби захисту, характерною особливістю яких є абсолютний характер, тобто можливість їх застосування проти будь-якої особи, яка посягає на права власника. Традиційними речово-правовими позовами, які використовуються для захисту права власності є віндикаційний (про витребування майна з чужого незаконного володіння) та негативний (про усунення перешкод, що заважають здійсненню права користування та розпорядження річчю, але не пов'язані з позбавленням володіння нею), яким присвячені ст.ст. 387 та 391 ЦК України. Крім того, у ч. 2 ст. 386 ЦК України закріплена можливість пред'явлення так званого прогібаторного позову, для якого характерним є те, що порушення права власності ще не відбулося, але власник має підстави припускати можливість такого порушення. В такому випадку власник може звернутись до суду з вимогою про заборону дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про здійснення певних дій для попередження такого порушення.

Ст. 392 ЦК України передбачена також можливість пред'явлення позову про визнання права власності, сутність якого зводиться до того, що власник може звернутися до суду з вимогою визнати його права власності, якщо це право оспорується чи не

визнається іншими особами, а також у випадку втрати документу, який посвідчує його право власності.

Захист права власності може здійснюватись також шляхом пред'явлення так званих персональних позовів, які пред'являються конкретно визначеним особам, які порушили право власності, коли самої речі вже не існує, або існує потреба відшкодування збитків, заподіяних пошкодженням речі. Серед персональних позовів окремо слід виділити позови до публічної влади, тобто вимоги, що пред'являються до державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування. Відповідно до ст. 393 ЦК України, такий позов може бути пред'явлений власником з метою визнання недійсним та відміни правового акту державного органу, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, який не відповідає закону

та порушує права власника. Крім того, власник може вимагати поновлення становища, яке існувало до видання правового акту, що не відповідає закону та порушує його право власності, а також на відшкодування майнової та моральної шкоди, заподіяної внаслідок неможливості поновлення попереднього становища власника (ч. 2 ст. 393 ЦК України).

Висновки. У підсумку зазначимо, що незважаючи на доволі детальне врегулювання відносин власності положеннями ЦК України, у цій сфері залишається достатньо дискусійних та проблемних питань. Зокрема, як зазначалось, дискусійним є питання щодо переліку правоможностей, що входять до змісту права власності, проблемними залишаються й питання щодо видів права власності, нагальною є потреба у визначенні специфіки такого виду права власності, як право довірчої власності тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільне право України (традиції та новації) : монографія / авт. кол.; за заг. ред. Є. О. Харитонова, Т. С. Ківалової, О. І. Харитонів ; наук. ред. Н. Ю. Голубева. – Одеса : Фенікс, 2010. – 700 с.
2. Цивільне право України : в 2-х томах. Том 1 : підручник / За ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубевої. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 832 с.
3. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. Первая часть: Вещные права. – М. : Статут, 2002. – 800 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://civil.consultant.ru/elib/books/15/page_38.html#54.

УДК. 347.19

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИМУСОВЕ ПРИПИНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ

ON THE QUESTION OF COMPULSORY DISSOLUTION OF BUSINESS ENTITIES

Петров Є.В.,

*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Донецького юридичного інституту МВС України*

Стаття присвячена аналізу підстав припинення господарських товариств, які передбачені чинним законодавством, а також судовою практикою його застосування. Особливу увагу приділено розгляду питання примусового припинення господарських товариств. На підставі проведеного дослідження зарубіжного досвіду було запропоновано шляхи вдосконалення реорганізації.

Ключові слова: підстави припинення господарських товариств, реорганізація, ліквідація, порядок, добровільне та примусове припинення.

Статья посвящена исследованию правовой природы принудительного прекращения хозяйственных обществ как одной из разновидностей юридических лиц. На основе анализа доктринальных подходов, действующего законодательства и судебной практики автор приходит к выводу о совпадении признаков, присущих принудительному прекращению хозяйственных обществ и административно-хозяйственным санкциям, что позволяет рассматривать принудительную ликвидацию данных юридических лиц как разновидность административно-хозяйственных санкций.

Ключевые слова: прекращение, хозяйственные общества, юридические лица, ликвидация, реорганизация, административно-хозяйственные санкции.

The article is devoted to the study of the legal nature of the forced termination of business entities as one of the varieties of legal entities. Based on an analysis of doctrinal approaches, legislation and judicial practice the author comes to the conclusion that the coincidence of features inherent in the forced cessation of companies and administrative and economic sanctions that can be considered involuntary liquidation of such legal entities as a form of administrative and economic sanctions.

Key words: Dissolution, business entities, legal entities, liquidation, reorganization, administrative and economic sanctions.

Постановка проблеми. В Україні кожного року відбувається припинення значної кількості господарських товариств, при цьому вказані процеси викликають неоднозначну реакцію серед представ-

ників державних органів, учасників та кредиторів таких суб'єктів господарювання. Прийняття закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедури започаткуван-